

Romana Łapa

‘Podporządkowany’ w *Kodeksie karnym**

Poniższe uwagi dotyczą znaczeń gramatycznych, inaczej ról semantycznych, które mają wymiar kategoriaalny i przynoszą informacje o sposobach ujmowania znaczeń leksykalnych w konstrukcjach składniowych¹. Przedmiotem opisu jest jedno ze znaczeń kategoriaalnych, mianowicie ‘podporządkowany’. Współ z znaczeniem ‘dominujący’ tworzy ono konwers.

Omawiany materiał stanowi uzupełnienie moich wcześniejszych ustaleń w sprawie roli semantycznej ‘podporządkowany’. Zostały one zawarte w następujących pracach: *Znaczenia gramatyczne znominalizowanych grup imiennych we współczesnych tekstach prawnych*², *Relacja ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ we współczesnych tekstach prawnych*³, *‘Dominujący’ i ‘podporządkowany’ w „Kodeksie prawa kanonicznego”*⁴.

W tym miejscu przypomnę najważniejsze spostrzeżenia. Z analizy świeżych ustaw prawnych i *Kodeksu prawa kanonicznego* wynika, że rola ‘podporządkowany’ może się przejawiać w różnym miejscu struktury zdaniowej; zazwyczaj w pozycji podmiotu bądź w pozycji dopełnienia. Może być przywołana za pośrednictwem różnych wyrażań. Dominują wśród nich rzeczownikowe nazwy wykonawców czynności i formy imiesłowowe, rozwijane niekiedy dodatkowymi określeniami. Przeprowadzone badania pokazują również, że ‘podporządkowany’ to znaczenie konwersywne, któremu przypisana jest cecha ‘pasywny’. Cecha ‘aktywny’ przysługuje roli semantycznej ‘dominujący’.

* Jest to ustawa z 6 czerwca 1997 roku; stan prawny: marzec 2008.

¹ Podają za: Z. Krążyńska, *Znaczenia gramatyczne staropolskich wyrażań przyimkowych z imiennym członem osobowym*, w: *Rozprawy o historii języka polskiego*, pod red. S. Borawskiego, Zielona Góra 2005, s. 347. Zob. też hasło *znaczenie gramatyczne* w: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław 1995, s. 644. Autorem hasła jest Kazimierz Polański. Opisując znaczenia gramatyczne, operuje również terminami z zakresu składni semantycznej: *partycypant, uczestnik akcji*.

² R. Łapa, *Znaczenia gramatyczne znominalizowanych grup imiennych we współczesnych tekstach prawnych*, „*Język Polski*” 88, z. 4–5, 2008, s. 280–288.

³ R. Łapa, *Relacja ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ we współczesnych tekstach prawnych*, w: *Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych*, pod red. A. Piotrowicz, K. Skibskiego i M. Szczyszka, Poznań 2009, s. 247–254.

⁴ R. Łapa, *‘Dominujący’ i ‘podporządkowany’ w „Kodeksie prawa kanonicznego”*, w: *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, t. 4, pod red. ks. P. Bortkiewicza, S. Mikołajczaka, M. Rybki, Poznań 2009, s. 337–345.

Materiał, który zamierzam scharakteryzować, został zaczerpnięty z *Kodeksu karnego*. W świetle tego, co już zostało powiedziane o znaczeniu kategoriałnym 'podporządkowany', *Kodeks karny* jest ustawą specyficzną. Wskazaną rolę semantyczną ujmuje się w niej bowiem grupą nominalną mającą postać zdania. W składni tradycyjnej zdania, za pośrednictwem których przywoływany jest 'podporządkowany', określa się mianem podmiotowych. Mówi się o nich również jako o tzw. zdaniach rzeczownikowych, inaczej – substytucyjnych, czyli takich, które zastępują grupę nominalną⁵. Według Renaty Grzegorzczkovej są to zdania restryktywne. Tworzą one wypowiedzenia ogólne, wskazujące na cały zbiór lub dowolny element zbioru⁶.

Tylko nieliczne wykładniki roli 'podporządkowany' to grupy jednoskładnikowe typu *sprawca* (*Jeżeli **sprawca** działa nieumyślnie, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5* [KK 65]; *Jeżeli następstwem czynu określonego w §1 jest śmierć człowieka, **sprawca** podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12* [KK 62]). Są one czasem rozbudowywane dodatkowymi określeniami (*Jeżeli **sprawca czynu określonego w §1 lub 2** działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku* [KK 62]; *Nie podlega karze **sprawca przestępstwa określonego w art. 174, który dobrowolnie uchylił grożące niebezpieczeństwo*** [KK 69]). Podane przykłady nie zostały włączone do opisu.

Analiza ma charakter składniowo-semantyczny. Jej zasadnicze cele to: 1) omówienie kształtu struktur zdaniowych w pozycji podmiotu, którymi przywoływany jest 'podporządkowany'; oraz 2) opis treści dotyczących partycypanta 'podporządkowany' i sposobów ich formalizacji w obrębie wskazanych zdań.

Struktury, którymi ujmuje się rolę 'podporządkowany', współtworzą wypowiedzenia złożone o charakterze nadrzędno-podrzędnym. Zdania z rolą 'podporządkowany' są podrzędne; komunikują podmiot nieujawniony w zdaniach nadrzędnych⁷.

W zdaniach podrzędnych występuje zaimek *kto*, wskazujący na znaczenie kategoriałne z cechą 'osobowość':

(1) **Kto** w celu przywłaszczenia dopuszcza się wyrębu drzewa w lesie, podlega odpowiedzialności jak za kradzież [KK 107].

(2) **Kto** utrwała treści pornograficzne z udziałem małoletniego poniżej 15 lat, podlega karze pozbawienia wolności [...] [KK 77].

⁵ Za: R. Grzegorzczkova, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1996, s. 117–118.

⁶ *Ibidem*, s. 121.

⁷ W tej sprawie zob. S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976, s. 185. Zob. też: J. Labocha, *Gramatyka polska. Składnia*, Kraków 1996, s. 63–64.

(3) *Tej samej karze podlega, **kto** wbrew obowiązkowi dopuszcza się popełnienia czynu określonego w §1 [KK 72].*

(4) *Tej samej karze podlega, **kto** złośliwie przeszkadza pogrzebowi, uroczystościom lub obrzędowi żałobnym [KK 75].*

Rola semantyczna 'podporządkowany' w *Kodeksie karnym* jest szczególnie wyrazista: uwypukla ją czasownik *podlegać* konstytuujący zdanie, które sąsiaduje ze zdaniem z rolą 'podporządkowany'. Tym samym na powierzchni uwidacznia się cecha 'pasywny', przypisana tej roli. 'Dominujący' jako drugi członek konwersu to znaczenie niesformalizowane.

Warto dopowiedzieć, że szyk zdania z rolą 'podporządkowany' jest swobodny. Może ono wystąpić zarówno w antepozycji, jak i w postpozycji względem zdania ze słowem *podlegać*:

(5) ***Kto przyjmuje obowiązki w zakazanej przez prawo międzynarodowe wojskowej służbie najemnej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5 [KK 57].***

(6) ***Kto w celu przywłaszczenia dopuszcza się wyrębu drzewa w lesie, podlega odpowiedzialności jak za kradzież [KK 107].***

(7) *Tej samej karze podlega, kto w czasie działań zbrojnych stosuje środek walki zakazany przez prawo międzynarodowe [KK 51].*

Nieliczne są przykłady, w których rolę 'podporządkowany' uwydatnia inne wyrażenie, mianowicie *odpowiadać (za coś / jak za coś)*:

(8) *Odpowiada za usiłowanie, kto w zamiarze popełnienia czynu zabronionego swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do jego dokonania, które jednak nie następuje [KK 6].*

(9) *Odpowiada jak za podżeganie, kto w celu skierowania przeciwko innej osobie postępowania karnego, nakłania ją do popełnienia czynu zabronionego [...] [KK 8].*

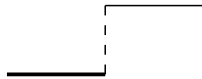
Dla rozpatrywanej ustawy znamienne jest to, że 'podporządkowany' ujawnia się w niej jako podmiot, który w przestrzeni administracyjno-prawnej postępuje niezgodnie z przyjętymi normami i zasadami; innymi słowy, łamie obowiązujące prawo. Jest to partycypant, któremu można przypisać wartościującą cechę '-'.¹

Zdania podrzędne z rolą 'podporządkowany' mogą przyjmować różny kształt. Ich formalne zróżnicowanie obrazują poniższe schematy:

a) zdanie podrzędne z jedną formą osobową

(np. *Tej samej karze podlega, kto złośliwie przeszkadza pogrzebowi, uroczystościom lub obrzędom pogrzebowym* [KK 75].)

(np. *Kto przywłaszcza sobie cudzą rzecz ruchomą lub prawo majątkowe, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3* [KK 105].)

b) zdanie podrzędne utworzone ze składników budujących szereg⁸

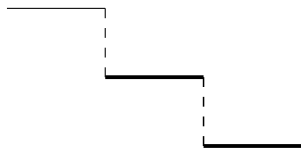

(np. *Karze określonej w §1 podlega, kto wbrew przepisom przywozi odpady z zagranicy lub wywozi odpady za granicę* [KK 72].)

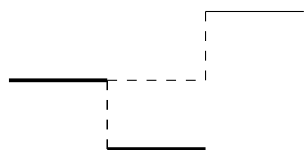
(np. *Kto publicznie znieważa lub poniża konstytucyjny organ Rzeczypospolitej Polskiej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2* [KK 85].)

c) zdanie podrzędne o strukturze nadrzędno-podrzędnej

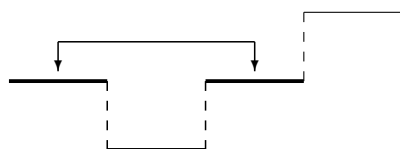
(np. *Odpowiada za usiłowanie, kto w zamiarze popełnienia czynu zabronionego swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do jego dokonania, które jednak nie następuje* [KK 6].)

⁸ Składników rozbudowujących zdanie podrzędne może być więcej niż dwa.

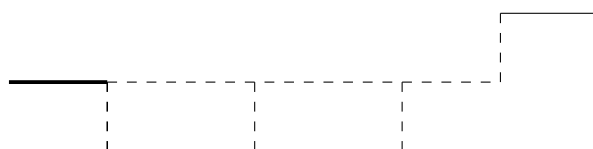

(np. *Kto bez zezwolenia rozpowszechnia publicznie wiadomości z postępowania przygotowawczego, zanim zostały ujawnione w postępowaniu sądowym, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 [KK 91].*)

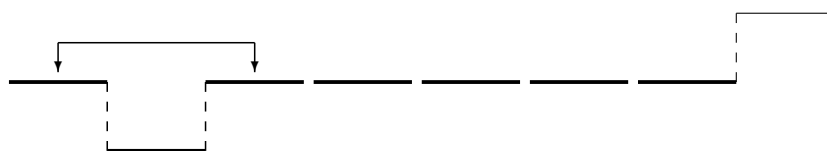
d) zdanie podrzędne z imiesłowym równoważnikiem zdania

(np. *Kto, mając na celu pozbawienie niepodległości, oderwanie części obszaru lub zmianę przemocą konstytucyjnego ustroju Rzeczypospolitej Polskiej, podejmuje w porozumieniu z innymi osobami działalność zmierzającą bezpośrednio do urzeczywistnienia tego celu, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 10 [...] [KK 53].*)

(np. *Kto rozpija małoletniego, dostarczając mu napoju alkoholowego, ułatwiając jego spożycie lub nakłaniając go do spożycia takiego napoju, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 [KK 79].*)

(np. *Kto, naruszając prawo międzynarodowe, zmusza osoby wymienione w art. 123 §1 do służby w nieprzyjacielskich siłach zbrojnych, przesiedla je, stosuje kary cielesne, pozbawia*

wolności lub prawa do niezawisłego i bezstronnego sądu albo ogranicza ich prawo do obrony w postępowaniu karnym, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 [KK 52]).

Zdania podrzędne z rolą 'podporządkowany', które zawierają jedną formę osobową, są stosunkowo liczne. Czasowniki funkcjonują w nich jako kwalifikatory komunikujące negatywne sensy:

(10) *Kto **znęca się** fizycznie lub psychicznie nad osobą prawnie pozbawioną wolności, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 [KK 93].*

(11) *Kto **zabija** człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności [KK 59].*

(12) *Kto **przywłaszcza** sobie cudzą rzecz ruchomą lub prawo majątkowe, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 [KK 105].*

(13) *Kto publicznie **znieważa** Naród lub Rzeczpospolitą Polską, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 [KK 93].*

(14) *Kto **znieważa** pomnik lub inne miejsce publiczne urządzone w celu upamiętnienia zdarzenia historycznego lub uczczenia osoby, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności [KK 97].*

(15) *Kto **złośliwie przeszkadza** publicznemu wykonywaniu aktu religijnego kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności [...] [KK 75].*

W ostatnim przykładzie zwraca uwagę dodatkowy kwalifikator przysłówkowy – *złośliwie*.

Nierzadko elementy nacechowane to składniki imienne współtworzące konstrukcje werbalne:

(16) *Kto dopuszcza się **czynnej napaści** na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 [KK 55].*

(17) *Kto powoduje **zniszczenie** w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 [KK 71].*

(18) *Kto powoduje **uszkodzenie** ciała dziecka lub **rozstrój zdrowia** zagrażający jego życiu, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 [KK 63].*

Może to być również wyrażenie, któremu przypisuje się rolę 'obiekt':

(19) *Kto stosuje środek masowej zagłady zakazany przez prawo międzynarodowe, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 10, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności* [KK 51].

(20) *Tej samej karze podlega, kto w czasie działań zbrojnych stosuje środek walki zakazany przez prawo międzynarodowe* [KK 51].

(21) *Tej samej karze podlega, kto wbrew przepisom przywozi z zagranicy substancje zagrażające środowisku* [KK 72].

Zdania podrzędne z rolą 'podporządkowany' mogą zawierać dwie formy osobowe. Przyjmują wtedy postać wypowiedzeń złożonych. Dominują wśród nich struktury w kształcie wypowiedzeń złożonych współrzędnie. Sensy zdań składowych są ustosunkowane na zasadzie relacji rozłącznej, która ma na powierzchni swój formalny wykładnik:

(22) *Karze określonej w §1 podlega, kto wbrew przepisom przywozi odpady z zagranicy lub wywozi odpady za granicę* [KK 72].

(23) *Kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, nakłania inną osobę do uprawiania prostytucji lub jej to ułatwia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3* [KK 78].

(24) *Kto publicznie znieważa lub poniża konstytucyjny organ Rzeczypospolitej Polskiej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2* [KK 85].

W przykładach bardziej rozbudowanych wskazana zależność współwystępuje z pozbawioną językowego wykładnika relacją łączną:

(25) *Tej samej karze podlega, kto bezprawnie przewozi, przenosi lub przesyła za granicę dokument stwierdzający tożsamość innej osoby albo jej prawa majątkowe* [KK 103].

Współwystępowanie relacji rozłącznej i łącznej jest charakterystyczne dla struktur większych rozmiarów, liczących nawet osiem zdań składowych. W obrębie takich wypowiedzeń treści większości zdań składowych pozostają ze sobą w relacji łącznej, zaś treści pozostałych zdań – zwykle dwóch bądź trzech ostatnich – są ustosunkowane rozłącznie⁹:

⁹ Kształt językowy *Kodeksu karnego* omawia R. Orłowska. Badaczka, uwzględniając w opisie metody statystyczne, zauważa, że wśród połączeń parataktycznych najwięcej jest połączeń łącznych (w większości bezspójnikowych) i rozłącznych. Jest to związane z częstym pojawianiem się w tekście kodeksu ciągów wyliczeniowych, które w obrębie wypowiedzi

(26) *Tej samej karze podlega, kto publicznie znieważa, niszczy, uszkodza lub usuwa godło, sztandar, chorągiew, banderę, flagę lub inny znak państwa obcego, wystawione publicznie przez przedstawicielstwo tego państwa lub na zarządzenie polskiego organu władzy* [KK 56].

(27) *Kto, wbrew zakazom prawa międzynarodowego lub przepisom ustawy, wytwarza, gromadzi, nabywa, zbywa, przechowuje, przewozi lub przesyła środki masowej zagłady lub środki walki bądź prowadzi badania mające na celu wytwarzanie lub stosowanie takich środków, podlega karze pozbawienia wolności [...]* [KK 51].

Przedstawione struktury zdaniowe zwracają uwagę, bowiem wraz z ich opisem aktualności nabiera problematyka dotycząca granicy między zdaniem pojedynczym a zdaniem złożonym. Ściślej, idzie o wydzielanie orzeczenia szeregowego. Z omówionego materiału wyodrębniają się struktury ze zdaniami jednoskładnikowymi, reprezentowanymi wyłącznie przez czasownik w formie osobowej (przykłady 24–27). Zdania te są skorelowane treściowo z zawierającym określenia zdaniem w postpozycji. Wraz z nim układają się w jeden kompleks predykacyjny¹⁰. Aby uniknąć powtarzania tej samej treści, doszło w nich do elipsy składników w pozycji dopełnienia i okolicznika:

(24) *znieważa (konstytucyjny organ Rzeczypospolitej Polskiej) lub poniża konstytucyjny organ Rzeczypospolitej Polskiej;*

(25) *przewozi (za granicę dokument stwierdzający tożsamość innej osoby albo jej prawa majątkowe), przenosi (za granicę dokument stwierdzający tożsamość innej osoby albo jej prawa majątkowe) lub przesyła za granicę dokument stwierdzający tożsamość innej osoby albo jej prawa majątkowe;*

(26) *znieważa (godło, sztandar, chorągiew, banderę, flagę lub inny znak państwa obcego [...]), niszczy (godło, sztandar, cho-*

dzenia tworzą rejestr czynów zabronionych, zgrupowanych wokół jakiegoś jednego dobra chronionego prawem bądź warunków, które muszą zaistnieć, by dany przepis znalazł zastosowanie; R. Orłowska, *O składni i stylu Kodeksu karnego (Ustawy z dnia 6 czerwca 1997)*, Lublin 1997, w: „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” t. 9, pod red. Z. Krążyńskiej i Z. Zagórskiego, Poznań 2002, s. 116. Z. Klemensiewicz pisze o stosunku oboczności, który wyraża się gramatycznie w wypowiedzeniu pojedynczym szeregiem. W wypowiedzeniu złożonym jest to parataksa łączna albo stosunek przeciwstawności rozłączającej (tylko jedna z dwu czynności, jakości bądź okoliczności może uczestniczyć w procesie komunikowanym w wypowiedzeniu); Z. Klemensiewicz, *O znaczeniu stosunkowym struktur składniowych*, w: *Podstawy składni polskiej*, pod red. A.M. Lewickiego, Warszawa 1971, s. 133–134.

¹⁰ W sprawie wydzielania orzeczenia szeregowego zob. m.in. w: S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*, s. 71–72.

rażgiew, banderę, flagę lub inny znak państwa obcego) [...], uszkadza (godło, sztandar, chorągiew, banderę, flagę lub inny znak państwa obcego) [...] lub usuwa godło, sztandar, chorągiew, banderę, flagę lub inny znak państwa obcego [...];

(27) *wytwarza (środki masowej zagłady lub środki walki), gromadzi (środki masowej zagłady lub środki walki), nabywa (środki masowej zagłady lub środki walki), zbywa (środki masowej zagłady lub środki walki), przechowuje (środki masowej zagłady lub środki walki), przewozi (środki masowej zagłady lub środki walki) lub przesyła środki masowej zagłady lub środki walki.*

Warto podkreślić, że treściowa korelacja nie zawsze obejmuje wszystkie składniki szeregu. Tak np. w 27. wypowiedzeniu widoczne jest powiązanie treściowe składników *wytwarza, gromadzi, nabywa, zbywa, przechowuje* i *przewozi* ze zdaniem *przesyła środki masowej zagłady lub środki walki*. Zdanie w postpozycji względem zdania *przesyła środki masowej zagłady lub środki walki*, mianowicie *prowadzi badania mające na celu wytwarzanie lub stosowanie takich środków*, jest odrębną całością semantyczną.

Oto kolejny przykład:

(28) *Kto wbrew obowiązкови nie zawiadamia w terminie właściwego organu o wypadku przy pracy lub chorobie zawodowej albo nie sporządza lub nie przedstawia wymaganej dokumentacji, podlega grzywnie do 180 stawek dziennych albo karze ograniczenia wolności [KK 83].*

Tutaj jeden zamknięty semantycznie kompleks predykacyjny stanowi pierwsze zdanie: *Kto wbrew obowiązкови nie zawiadamia w terminie właściwego organu o wypadku przy pracy lub chorobie zawodowej*. Składniki skorelowane treściowo to: *nie sporządza* (z elipsą wyrażenia w pozycji dopełnienia: *wymaganej dokumentacji*) oraz *nie przedstawia wymaganej dokumentacji*.

Inny typ formalny to struktury z rozbudowanym zdaniem podrzędnym, które staje się zdaniem nadrzędnym dla określającego go zdania podrzędnego [schematy w podpunkcie c)]. W badanym materiale stanowią one mniejszość.

Zdecydowanie częstsze w porównaniu ze wskazanymi zdaniami są wykładniki roli 'podporządkowany' mające postać wypowiedzeń z konstrukcją imiesłowową. Charakterystyczne wśród nich są zwłaszcza te przykłady, które rozbudowuje się kilkoma konstrukcjami imiesłowowymi, tworzącymi szereg.

Wypowiedzenia zawierające konstrukcje imiesłowowe zasługują na szczególną uwagę. Konstrukcje imiesłowowe funkcjonują w nich jako wykładniki dodatkowych treści na temat partycypanta 'podporządkowany'. Komunikują sensy kwalifikowane ujemnie. Sygnalizują, że 'podporządkowany' działa niezgodnie z prawem, z różnych względów nie chce się do niego dostosować:

(29) *Kto, naruszając prawo międzynarodowe, zmusza osoby wymienione w art. 123 §1 do służby w nieprzyjacielskich siłach zbrojnych, przesiedla je, stosuje kary cielesne, pozbawia wolności lub prawa do niezawisłego i bezstronnego sądu albo ogranicza ich prawo do obrony w postępowaniu karnym, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 [KK 52].*

(30) *Kto, naruszając prawo międzynarodowe, powoduje u osób wymienionych w §1 uszczerbek na zdrowiu, poddaje te osoby torturom, okrutnemu i nieludzkiemu traktowaniu, dokonuje na nich, nawet za ich zgodą, eksperymentów poznawczych, używa ich do ochraniania swojej obecnością określonego terenu lub obiektu przed działaniami zbrojnymi albo własnych oddziałów lub zatrzymuje jako zakładników, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż od lat 5 albo karze 25 lat pozbawienia wolności [KK 52].*

O tym, w jaki sposób postępuje 'podporządkowany', mówią kolejne przykłady. Działanie wymienionego partycypanta jest sprzeczne z prawem, przy czym cecha ta – w przeciwieństwie do materiału zaprezentowanego wcześniej – nie jest wyrażona wprost:

(31) *Kto, stosując podstęp albo gwałt na osobie lub groźbę bezpośredniego użycia takiego gwałtu, przejmuje kontrolę nad statkiem wodnym lub powietrznym, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do lat 12 [KK 66].*

(32) *Kto rozpija małoletniego, dostarczając mu napoju alkoholowego, ułatwiając jego spożycie lub nakłaniając go do spożycia takiego napoju, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 [KK 79].*

Wśród wyrażenń dopełniających charakterystykę partycypanta 'podporządkowany' są również produkty nominalizacji: rzeczowniki zdarzeniowe, rzadziej składniki o znaczeniu wytworowym¹¹. Występują one najczęściej w połączeniu z przyimkami – zarówno prostymi, jak i złożonymi.

Rzeczownikowe wykładniki predykcji są o tyle specyficzne, że w przeciwieństwie do czasownika odznaczają się niską walencją. Zwykle są jedno- lub

¹¹ Wymienione wyrażenia są produktami nominalizacji morfologicznej, która najczęściej dokonuje się środkami słowotwórczymi; zob. Z. Topolińska, *Składnia grupy imiennej*, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod red. M. Grochowskiego, S. Karolaka, Z. Topolińskiej, Warszawa 1984, s. 354. Znominalizowane grupy imienne obrazują działanie różnych zabiegów nominalizacyjnych, w rozpatrywanym materiale nominalizacji pełnej i zredukowanej, zob. E. Jędrzejko, *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*, Katowice 1993, s. 50.

dwuwalentne, wyższa walencja rzeczownika to rzadkość. Blokują one wystąpienie wszystkich aktantów, możliwych w wariancie zdaniowym. Formalizacja imienna sprawia, że na powierzchni realizują się role ważne komunikacyjnie, silnie rządzone bądź trudno odtwarzalne¹².

Wyrażenia znominalizowane tworzą dość rozbudowaną grupę. Są zróżnicowane z uwagi na typ przekazywanej treści. Warto zaznaczyć, że część z nich komunikuje te same sensy, które są wpisane w konstrukcje imiesłowowe.

Najliczniej występują wyrażenia mówiące o tym, że działanie partycypanta 'podporządkowany' jest sprzeczne z prawem. Wyróżnia się wyrażenie *wbrew (czemuś)*. Przyimek *wbrew* najczęściej otwiera miejsce dla rzeczownika *przepisy*.

(33) *Kto organizuje innym osobom przekraczanie **wbrew przepisom** granicy Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8 [KK 98].*

(34) *Karze określonej w §1 podlega, kto **wbrew przepisom** przywozi odpady z zagranicy lub wywozi odpady za granicę [KK 72].*

(35) *Tej samej karze podlega, kto **wbrew przepisom** przywozi z zagranicy substancje zagrażające środowisku [KK 72].*

(36) *Kto, **wbrew przepisom ustawy**, prowadzi zaciąg obywateli polskich lub przebywających w Rzeczypospolitej Polskiej cudzoziemców do służby wojskowej w obcym wojsku lub w obcej organizacji wojskowej, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 [KK 57].*

Inny rzeczownik przyłączany przez przyimek *wbrew* to *obowiązek*:

(37) *Karze określonej w §1 podlega, kto **wbrew obowiązkowi** dopuszcza się popełnienia czynu określonego w §1, 2 i 4 [KK 72].*

(38) *Tej samej karze podlega, kto oddaje lub **wbrew obowiązkowi** dopuszcza do użytkowania obiekt budowlany lub zespół obiektów nie mających wymaganych prawem urządzeń określonych w §1 [KK 73].*

(39) *Kto **wbrew obowiązkowi** nie zawiadamia w terminie właściwego organu o wypadku przy pracy lub chorobie zawodowej albo nie sporządza lub nie przedstawia wymaganej dokumentacji, podlega grzywnie do 180 stawek dziennych albo karze ograniczenia wolności [KK 83].*

To, że 'podporządkowany' postępuje niezgodnie z obowiązującą normą prawną, równie jednoznacznie komunikuje izolowane wyrażenie *z naruszeniem przepisów ustawy*:

¹² E. Jędrzejko, *Nominalizacje w systemie...*, s. 61.

(40) *Tej samej karze podlega, kto udziela kobiecie ciężarnej pomocy w przerwaniu ciąży z **naruszeniem przepisów ustawy** lub ją do tego nakłania* [KK 60].

Kolejny znominalizowany wykładnik rozpatrywanej treści to *bez* (czegoś). Przyimek *bez* otwiera miejsce dla rzeczownika *zezwoleń*:

(41) *Kto **bez zezwolenia** rozpowszechnia publicznie wiadomości z postępowania przygotowawczego, zanim zostały ujawnione w postępowaniu sądowym, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2* [KK 91].

(42) *Kto **bez wymaganego zezwolenia** lub wbrew jego warunkom, wyrabia, przetwarza, gromadzi, posiada, posługuje się lub handluje substancją lub przyrządem wybuchowym, materiałem radioaktywnym, urządzeniem emitującym promienie jonizujące lub innym przedmiotem lub substancją, która może spowodować niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia wielu osób albo mienia w wielkich rozmiarach, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8* [KK 67].

W funkcji składnika imiennego przyłączanego przez przyimek *bez* pojawia się też *zgoda*:

(43) *Tej samej karze podlega, kto **bez zgody** osoby uprawnionej uzyskuje cudzy program komputerowy [...]* [KK 104].

(44) *Kto wykonuje zabieg leczniczy **bez zgody** pacjenta, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2* [KK 74].

Na niezgodny z prawem sposób działania partycypanta 'podporządkowany' wskazują również dwa inne wyrażenia – *przez* (coś) i *z* (czymś):

(45) *Kto, **przez nadużycie stosunku należności lub wykorzystanie krytycznego położenia**, doprowadza inną osobę do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3* [KK 76].)

(46) *Kto kradnie z **włamaniem**, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10* [KK 104].

To, w jaki sposób postępuje 'podporządkowany', może się uwypuklić na powierzchni za sprawą określonego przypadku. Idzie w tym miejscu o rzeczowniki zdarzeniowe w narzędniku:

(47) *Kto **przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem** doprowadza inną osobę do obcowania płciowego, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12 [KK 75].*

(48) *Kto **przemocą lub groźbą bezprawną** wywiera wpływ na czynności urzędowe sądu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 [KK 88].*

(49) *Kto **przemocą lub groźbą bezprawną** udaremnia przeprowadzenie odbywanego zgodnie z prawem zebrania, zgromadzenia lub pochodu albo takie zebranie, zgromadzenie lub pochód rozprasza, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do lat 2 [KK 97].*

Przywołane przykłady są osobliwe, obrazują bowiem swoistą schematyzację czy raczej szablonowość, która przejawia się w użyciu w formie narzędnika takich samych jednostek leksykalnych (*przemoc, groźba bezprawna*).

W odrębny typ układają się wyrażenia, za pośrednictwem których sygnalizuje się zamiary partycypanta 'podporządkowany'. Najwyższą frekwencją odznacza się *w celu (czegoś)*. Wyrażenie to otwiera miejsce dla różnych rzeczowników. Ich liczba, w przeciwieństwie do przykładów *wbrew (czemuś)* i *bez (czegoś)*, nie jest ograniczona. Składniki te, nierzadko rozbudowywane określeniami, konotują negatywne treści:

(50) *Kto **w celu przywłaszczenia** dopuszcza się wyrębu w lesie, podlega odpowiedzialności jak za kradzież [KK 107].*

(51) *Karze określonej w §3 podlega, kto zwabia lub uprowadza inną osobę **w celu uprawiania prostytucji** za granicą [KK 78].*

(52) *Kto, **w celu wyniszczenia** w całości albo w części grupy narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub grupy o określonym światopoglądzie, dopuszcza się zabójstwa albo powoduje ciężki uszczerbek na zdrowiu osoby należącej do takiej grupy, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż od lat 12 [...] [KK 50].*

(53) *Kto, **w celu osiągnięcia korzyści majątkowej**, nakłania inną osobę do uprawiania prostytucji lub jej to ułatwia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 [KK 78].*

(54) *Kto, **w celu osłabienia mocy obronnej** Rzeczypospolitej Polskiej, dopuszcza się gwałtownego zamachu na jednostkę Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, niszczy lub uszkodza obiekt albo urządzenie o znaczeniu obronnym, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10 [KK 57].*

(55) *Kto zabiera **w celu krótkotrwałego użycia** pojazd mechaniczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 [KK 107].*

Cel działań partycypanta 'podporządkowany' sygnalizuje również wyrażenie *w zamiarze (czegoś)*:

(56) *Odpowiada za usiłowanie, kto w zamiarze **popelnienia czynu zabronionego** swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do jego dokonania, które jednak nie następuje* [KK 6].

Niekiedy *w zamiarze* przyłącza zdanie, które jest wprowadzane przez wskaźnik zespolenia *aby*:

(57) *Odpowiada za pełnomocnictwo, kto w zamiarze, **aby inna osoba dokonała czynu zabronionego**, swoim zachowaniem ułatwia jego popelnienie* [...] [KK 7].

Warto zaznaczyć, że strukturach zdaniowych z rolą 'podporządkowany' nierzadko funkcjonują znominalizowane wykładniki dwóch różnych treści. Zazwyczaj są to wyrażenia *w celu (czegoś)* i *wbrew (czemuś)*:

(58) *Kto, w **celu osiągnięcia korzyści majątkowej**, zajmuje się organizowaniem adopcji dzieci **wbrew przepisom ustawy**, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5* [KK 95].

(59) *Kto, w **celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub osobistej**, umożliwia innej osobie pobyt na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej **wbrew przepisom**, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5* [KK 99].

Czasem w zdaniu z rolą 'podporządkowany' oprócz wykładnika komunikującego cel działań partycypanta pojawia się wyrażenie *bez (czegoś)*:

(60) *Tej samej karze podlega, kto **bez zgody osoby uprawnionej**, uzyskuje cudzy program komputerowy w **celu osiągnięcia korzyści majątkowej*** [KK 104].

Trzeba w tym miejscu odnotować wymiar stylistyczny zabiegów nominalizacyjnych. W rozpatrywanym materiale prawnym pozwalają one na kondensację treści w obrębie wypowiedzeń, a tym samym zapewniają wypowiedzeniom zwięzłość informacyjną.

***

Kodeks karny jako dokument prawny zakłada schematyzację w językowym ujmowaniu określonych treści. Schematyzacja uwidacznia się m.in. w tym, że znaczenie gramatyczne 'podporządkowany' jest w nim przywoływane, poza nielicznymi przykładami, za pośrednictwem zdania. Warto jednakże

uwzględnić wnioski wypływające z przeprowadzonej analizy. Odzwierciedla ona bowiem różnorodność struktur podrzędnych, którymi ujmuje się wskazaną rolę semantyczną; uświadamia formalne skomplikowanie w obrębie tych struktur (wyodrębnianie orzeczenia szeregowego). Poza tym opis struktur podrzędnych pod kątem semantycznym dostarcza ciekawych spostrzeżeń dotyczących jednego z podmiotów współtworzących przestrzeń administracyjno-prawną.

'Subordinated' in *Criminal Code*

SUMMARY

The article concentrates on the grammatical meaning of the semantic role 'subordinated'. The author explores this meaning in an important law document, the *Criminal Code*, by means of a syntactic-semantic analysis. The author's primary goals are the following: 1) discussing the shape of subordinate clauses functioning as a subject, which communicate 'subordinated'; and 2) describing material referring to the grammatical meaning 'subordinated' and how it is expressed within indicated clauses.

The material reflects a variety of subordinate clauses with a meaning 'subordinated'. The following types of structures are among them: a) subordinate clauses with one personal form; b) subordinate clauses containing elements which form a series; c) subordinate clauses which have a main-subordinate character; d) clauses with an infinitive clause equivalent.

Infinitive constructions and nominalised nouns belong to expressions which make it possible to indicate more precisely a participant 'subordinated'. They give information about a purpose and functioning of a discussed participant. However, most of all they signal that the behaviour of a participant 'subordinated' is illegal.

O Autorce

Romana Łapa - językoznawca, adiunkt w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, pracownik Zakładu Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego i Onomastyki. Autorka artykułów i recenzji, publikowanych głównie w "Języku Polskim" i "Poznańskich Studiach Polonistycznych" oraz w zbiorowych pracach pokonferencyjnych (materiały z cyklu *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny, Język religijny dawniej i dziś*). Wydała książkę pt. *Predykatywne wyrażenia modalne z bezokolicznikiem we współczesnej polskiej prasie* (Poznań 2003).

Zainteresowania badawcze R. Łapy dotyczą składni i semantyki współczesnej polszczyzny. Rozpatruje zjawisko analityzacji w tekstach różnych odmian funkcjonalnych, (m.in. w wypowiedziach prasowych, w przekazach urzędowych i w gatunkach prawnych). W szerokim wymiarze gramatyczno-semantyczno-pragmatycznym opisuje modalność. Charakteryzuje rozmaite techniki nominalizacyjne i ich wymiar stylistyczny. Przygotowuje rozprawę habilitacyjną na temat składniowego ukształtowania współczesnych tekstów prawnych.

E-mail: rom_lap@interia.pl